

ni bu açıdan örnek olarak zikretmek mümkündür. Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i ise kelâm yönteminin hem ilk çalışması hem de temel eseridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Te'hânevî, *Keşşâf*, I, 26; Hasan-ı Basrî, *Risâle fi'l-kader* (nşr. Muhammed İmâre, *Resâ'ilü'l-âdl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 83, 85; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 203, 206-208, 214-219, 224, 227, 233-235, 256; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 92; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id* (nşr. M. Adnân Dervîş), Beyrut 1411/1991, s. 51-52; İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, İstanbul 2002, s. 147-177, 254; a.mlf., "Kitâbü's-Sünne", *DîA*, XXVI, 116; a.mlf., "Sifât", a.e., XXXVII, 104-105; Ahmet Sa'im Kılavuz, "Akaid", a.e., II, 213-214; Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", a.e., XXV, 196; Emrullah Yüksel, "Kitâbü't-Tevhîd", a.e., XXVI, 116-117; a.mlf., "Kitâbü't-Tevhîd", a.e., XXVI, 119; Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't-Tevhîd", a.e., XXVI, 118-119; a.mlf., "Mâtürîdî", a.e., XXVIII, 156.

MUSTAFA SİNANOĞLU

TEVHİDHÂNE

(توحيدخانه)

Bağımsız meşicidleri olmayan tekkelerde âyinini icra edildiği, vakit namazlarının kılındığı mekânaya verilen ad (bk. TEKKE).

TEVHÎDÎ

(bk. EBÛ HAYYÂN et-TEVHÎDÎ).

TE'VİL

(التأويل)

Naslarda yer alan bir lafza taşıdığı muhtemel mânalardan birini tercih edip yüklemek anlamında terim.

Sözlükte "dönüp varmak, dönüp gelmek" anlamındaki **evl** kökünden türeyen **te'vîl** "döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı mânaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak" demektir. Terim olarak "naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak aslî mânasından alıp taşıdığı muhtemel mânalardan birine nakletmek" diye tanımlanır (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "evl" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "evl" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "evl" md.). Te'vîl Kur'ân-ı Kerîm'de on yedi yerde geçer (Âl-i İmrân 3/7 [iki defa]; en-Nisâ 4/59; el-A'râf 7/53 [iki defa]; Yûnus 10/39; Yûsuf 12/6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101; el-İsrâ 17/35; el-Kehf 18/78, 82). Kur'an'da te'vîl ile vuku bulacağı haber verilen bir ola-

yın zamanı gelince gerçekleşmesini, rüya tabirini ve bir sözün tefsir edilip açıklanmasını ifade eder (İbnü'l-Cevzî, I, 354). Hadislerde de te'vîlin "tefsir" anlamına geldiğine işaret edilmiştir. Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hak'tan Abdullah b. Abbas'a te'vîli öğretmesini niyaz ederken Kur'an'ı açıklama ilmini kastettiği anlaşılmaktadır (Bu-hârî, "Vuđû" 10; Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 138). Erken devirlerde te'vile tefsir mânası verilmiş ve Kur'an tefsirine dair eserlerin isimlerinde tefsir karşılığında te'vîl kelimesi kullanılmıştır. İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*'i ile Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*'i buna örnek gösterilebilir. İlk dirayet tefsirinin müellifi olan Mâtürîdî ise tefsirle te'vîl arasında ayırım yapmış, tefsirin "ilâhî kelâmın mâna ve maksadı hakkında kesin ifade kullanma" anlamına geldiğini, bunun nüzül sebeplerini bilen ve hadiselerle vâkif olan aşah tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. Te'vîl ise sözün varabileceği muhtemel mânalara yorulmasıdır. Mâtürîdî'ye göre tefsir tek ihtimali, te'vîl çok ihtimallidir (*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 3-4; III, 269-273). Bu anlayışın sonraki dönemlerde görülen tefsir-te'vîl ayırımına esas teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Selefîye'ye mensup âlimlerle bazı çağdaş araştırmacılar te'vile tefsir mânası vermenin Kur'an'daki kullanıma uygun düşmediğini söylemiştir (Işıcık, s. 20-21). Elmalılı Muhammed Hamdi, Kur'an'daki müteşâbihlerin te'vîli konusunu açıklarken te'vîlin "lafızlara anlam verme" ve "lafızların mânalarını vuku bulan olaylara uygulama" şeklinde iki türünün bulunduğunu söyleyerek özellikle müteşâbih âyetlerde, uzun süre Kur'an bilgileriyle zihnini yoğurup belli bir derinlik kazandıktan sonra sezilebilecek anlamların bulunduğu dikkat çekmiş, Kur'an'ın içerdiği bu tür kapalı mânalara ulaşabilmek için te'vile başvurulması gerektiğini belirtmiştir (*Hak Dini*, II, 1048).

Müteşâbih nasların te'vîli konusunda âlimlerin benimsediği görüşleri şöylece özetlemek mümkündür. 1. Te'vîl yoluna başvurmak câiz değildir, çünkü müteşâbih âyetler te'vîl edilmesi için değil insanların onlara inanması, kulluk ve teslimiyetlerinin denenmesi amacıyla Kur'an'da yer almıştır. Bu tür âyetlerin mânasının yalnız Allah tarafından bilindiği hususu Kur'an'da beyan edilmektedir (Âl-i İmrân 3/7). Bilhassa ilâhî sıfatlara dair lafızların te'vîli mahiyetlerini sadece Allah'ın bildiği bu sıfatları bilme iddiası anlamına gelir ki bunun insanlar için imkânsız olduğu açıktır. Ayrıca sözü edilen âyette müteşâbih

nasları te'vîl etmeye kalkışma işi knanmış, bu husus sapma eğilimi taşımanın alâmetlerinden sayılmış ve te'vile girişmeden âyetlere inanan âlimler övülmüştür. Hz. Peygamber ve ashâbı müteşâbih âyetleri te'vîl etmediği gibi buna teşebbüs edenlere de izin vermemiştir. Kur'an'da te'vîlin tefsir anlamında kullanılmayıp "vuku bulacağı haber verilen bir olayın gerçekleşmesi" mânasında geçmesi, te'vile "lafızların tefsiri ve yorumu" anlamının âlimlerce sonradan yüklendiğini göstermektedir. Mâlik b. Enes, Şâfiî, Evzâi ve Süfyân es-Sevrî'nin yanı sıra Selefîye'nin çoğunluğu ile Hanefîye-Mâtürîdiyye'ye mensup bazı âlimler bu görüştedir (Taberî, VI, 200-204; Takıyyüddin İbn Teymiyye, s. 75-77; Elmalılı, II, 1045). Müteşâbihlerin te'viline ilişkin bu yaklaşım bazı âlimlerce bir tür icmâlî te'vîl kabul edilmiştir; çünkü bu, naslardan anlaşılan zâhirî mânayı teşbihe düşme endişesiyle de olsa benimsememektir (Âlûsî, XVI, 160). 2. Te'vîlin câiz sayılıp sayılmaması, müteşâbih âyetlere dair mânaların insanlar tarafından bilinir veya bilinemez oluşuyla irtibatlıdır. Zira müteşâbih âyetler farklı gruplardan oluşur. Anlamları sadece Allah tarafından bilinen müteşâbihler te'vîl edilemez; buna karşılık anlamları ilimde derinleşmiş âlimlerce (râsihîn) bilinmeye elverişli olan müteşâbih âyetlerin te'vîli câizdir. Müteşâbihlere inanmak bütün müslümanlar için farz olduğu halde ilgili âyette (Âl-i İmrân 3/7) yalnız ilimde derinleşmiş âlimlere atf yapılması, Hz. Peygamber'in Allah'tan te'vîl ilmini İbn Abbas'a öğretmesini niyaz etmesi ve kendisinin bazı müteşâbihleri te'vîl edip bunları ashâba öğretmesi, aşah devrinden itibaren âlimlerin müteşâbihler dahil bütün âyetleri tefsir etmesi, Kur'an'da insanların âyetlerin mâna ve muhtevası üzerinde düşünmeye davet edilmesi, kötü niyetli kişilerce yapılan te'villerin reddedilmesine ve doğru te'villerin bilinmesine ihtiyaç duyulması, ayrıca nasların kesin olan akfî bilgilerin ışığında anlaşılma zorunluluğunun bulunması bu görüşü güçlendiren deliller arasında yer alır. Âyette müteşâbihleri te'vîl etmek isteyenlerin yerilmesi müteşâbihlere muhkem âyetlere aykırı düşen anlamlar vermeye yönelmeleri, dolayısıyla dini yozlaştırıp bâtıl göstermek gibi kötü niyet taşımalarından ötürüdür. Bir te'vîlin geçerli sayılabilmesi için lafza verilen mânanın sözlük mânaları arasında bulunması şarttır. Ayrıca anlamı kapalı olmayan muhkem lafızlar te'vîl edilemez. Bu sebeple her te'vîl geçerli, tutarlı ve ilmî değildir.

Hasan-ı Basrî, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ali el-Cübbâî, Kâdî Abdülcebbar, Mâtürîdî, Gazzâlî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Fahreddin er-Râzî ve Elmalılı Muhammed Hamdi gibi âlimlerin dahil olduğu çoğunluk bu görüştedir (Şerîf er-Radî, V, 127-129; Kâdî Abdülcebbar, s. 600-601; Fahreddin er-Râzî, s. 224-227; Ramazan b. Muhammed el-Haneffî, s. 114). Her ne kadar Ahmed b. Hanbel nasların te'vilini câiz görmeyen birinci grup içinde zikredilmişse de onun bazı müteşâbihleri te'vil ettiği bilinmektedir (Takıyyüddin İbn Teymiyye, s. 97-98; Sadreddîn-i Şîrâzî, s. 90-92). Kelâmcıları eleştirmesine ve Selefiyye'yi temsil etmesine rağmen İbn Teymiyye de "izâfî müteşâbih" diye nitelediği âyetlerin te'vil edilmesini câiz görmüştür (*Tefsîru sûreti'l-İhlâs*, s. 83-92). 3. İlimde derinleşmiş olanlar bütün nasları te'vil edebilir. Bunlar Hz. Peygamber başta olmak üzere Ehl-i beyt'e mensup âlimlerdir. Diğer âlimlerce yapılan te'viller ise gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Şîî âlimleri bu görüştedir (Halîl Yâsîn, I, 16). 4. Nasları lafzî-zâhirî mânalarına göre anlayıp açıklamak mümkün olduğundan herhangi bir şekilde te'vil edilmelerine gerek yoktur. Zira Kur'an'da ve hadislerde geçen bütün lafızlara içerdikleri lafzî-zâhirî mânaların verilmesi zorunludur. Şayet bu lafızlarla ilk bakışta anlaşılmayan başka anlamlar ifade edilmek istenseydi bunlar farklı anlaşılmaya elverişli olmayan lafızlar kullanılarak belirtilir, böylece ihtilâfa düşülmesi engellenirdi. Müşebbihe ve Mücessime grupları bu görüştedir (Kâsım er-Ressî, I, 105-110). 5. Nasları ancak ilâhî emirlerle tam itaat etmek suretiyle keşf ve ilhama mazhar olan ehliullah te'vil edebilir. Kalplerini mâsivâdan temizleyip zikrullah ile dolduran sâlih ve müttaki âlimler Allah katında elde ettikleri derecelerine göre nasların gerçek te'vilini yaparlar. Sûfiyye'ye mensup âlimler bu görüşü savunur (Sadreddîn-i Şîrâzî, s. 77-90; Âlûsî, XVI, 159-160).

Te'vil kelâm ilminde ilâhî sıfatların anlaşılması, peygamberlerin ismet sıfatıyla bazı naslar arasındaki çelişkili görünümün giderilmesi, kıyamet âlemleriyle âhiret hallerinin izah edilmesi, iman-günah-tekfir meselelerinin yorumlanması gibi birçok konuda başvurulan akılcı yöntemin ana unsurlarından birini oluşturur. Ancak kelâm âlimlerine göre nasların te'vil edilebilmesi için lafzî-zâhirî mânanın verilmesini imkânsız kılan naklî veya akfî kesin delilin bulunması, yapılan te'vilin Arap dili kurallarına uygun olması, diğer muhtemel mânalar arasından tercih edilen an-

lamın kastedildiğini kanıtlayan bir delile dayanılması, ayrıca bu tür naslara dil yönünden içermediği bir anlamın yüklenmesi şarttır. Şartlarına uyularak yapılan te'viller sahih kabul edilmekle birlikte kesinlik arzetmez ve ilâhî maksadı bütünüyle ortaya koyduğu anlamına gelmez.

Te'vil tefsir ilminin de ana konularından birini teşkil eder. Zâhir, mücmel ve hafî olan lafızların te'vil edilmesi müfessirlerin çoğunluğu tarafından kabul edilir. Müfessirler tefsirle te'vil arasında bazı farkların bulunduğu dikkat çekmiştir. Buna göre tefsir metinden doğrudan doğruya ve açıkça anlaşılan, te'vil ise metinden işaret yoluyla anlaşılabilen mânayı açıklamak veya tefsir Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere, te'vil ise dil kurallarına ve akfî bilgilere dayanılarak metni açıklamak yahut tefsir âyetleri parçalara ayırıp anlaşılır duruma gelmesini sağlamak, te'vil ise onların içerdiği genel anlama nihaî bir açıklama getirmektir. Te'vil sadece ilâhî kitapların yorumlanması anlamına gelirken tefsir ilâhî olan ve olmayan bütün metinlerin açıklanmasını ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, s. 47-48; Hâlid Abdurrahman el-Ak, s. 52-53). Te'vil kavramı tasavvufta da kullanılır. Keşf ve ilhama bağlı olarak yapıldığı ileri sürülen ve işârî tefsir diye adlandırılan yorumlar te'vil kabul edilir. Sûfiyye geleneğine bağlı âlimler, özellikle velî kabul ettikleri sûfilere ait şâhiyyâtın zihinlerde uyandırdığı tereddütleri gidermek için te'vile başvurur. Abdülvehhâb eş-Şârânî'nin *el-Feth fi te'vili mâ şadara 'ani'l-kümmeli mine'ş-şatâh* adlı eseri bunun örneklerinden birini teşkil eder. Gâliyye içinde yer alan bazı fırkalar Allah'ın Hz. Peygamber'e tenzili, imamlara ise te'vili indirdiğini söyleyerek tenzili zâhirî ilim, te'vili de bâtinî ilim saymışlardır. Âlimlerin çoğunluğu, Kur'an ve Sünnet'in doğru şekilde anlaşılabilmesi için te'vile başvurulması gerektiğinde ittifak etmiş, ancak bâtinî te'villerin câiz olmadığını ve bu te'villerin dinî bakımdan hiçbir değer taşımadığını ısrarla belirtmişlerdir. Ayrıca kurallarına uyulsa bile te'villerin kesin değil zan ifade ettiğine dikkat çekmişlerdir. Te'villere bu nazarla bakılması dinde esnek bir anlayış sağlaması bakımından büyük önem taşır.

Te'vil konusu kelâm ve tefsir kitaplarında ele alınmış, buna dair müstakil eserler de yazılmıştır: Gazzâlî, *Ķânûnû't-te'vil* (Kahire 1359/1940); İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî, *Milâkü't-te'vili'l-ķâtı' bi-zevî'il-Ķâd ve't-ta'fîl* (Beyrut 1403/1983); Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ķânûnû't-te'vil* (Bey-

rut 1990); İbn Fûrek, *Müşkilü'l-Ķâdî ve beyânüh: Te'vilü'l-Ķâbâri'l-müşkile* (Dimaşk 2003); Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Zemmü't-te'vil* (Küveyt 1995); Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-te'vil* (Kahire 1367); Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *et-Tefsîr ve't-te'vil fi'l-Ķur'ân* (Amman 1996); Muhammed b. Abdurrahman Mağrâvî, *el-Müfessirün beyne't-te'vil ve'l-işbât fi âyatî's-şifât* (Beyrut 2000); Hamîdüddin Ferâhî, *et-Tekmil fi usûli't-te'vil* (A'zamgarh 1411/1991).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "Te'vil" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 376-377; Kâsım er-Ressî, *Uşûlü'l-'adl ve't-tevhîd* (nşr. Muhammed İmâre, *Resâ'ilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 105-110; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), VI, 200-205; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Ķur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005, I, 3-4; III (nşr. Mehmet Boynukalın), s. 269-273; Şerîf er-Radî, *Ķakâ'ıku't-te'vil fi müteşâbihî't-tenzil*, Tahran 1406, V, 127-129; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Ķamse*, s. 600-601; Râgıb el-İsfahânî, *MuĶaddimetü Câmî'i't-tefâsîr* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Küveyt 1405/1984, s. 47-48; Nesefî, *Tefsîratü'l-edille* (Salamé), I, 130; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesir*, I, 354; Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-taĶdis* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 224-227; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Tefsîrû sûreti'l-İhlâs* (nşr. M. Bedreddin en-Na'sânî), Kahire 1323, s. 75-77, 83-92, 97-98; Sadreddîn-i Şîrâzî, *Müteşâbihü'l-Ķur'ân* (nşr. Seyyid Celâleddin Âştîyânî), Tahran 1362, s. 77-90, 90-92; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, III, 80; XVI, 159-160; Ramazan b. Muhammed el-Haneffî, *Şerhu Ramazân Efendi 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*, İstanbul 1320, s. 114; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1045, 1048; Halîl Yâsîn, *Eđvâ' 'alâ müteşâbihâtü'l-Ķur'ân*, Beyrut 1980, I, 16, 123-124; Hâlid Abdurrahman el-Ak, *Uşûlü't-tefâsîr ve kavâ'idüh*, Beyrut 1406/1986, s. 52-53; Iysa A. Bello, *The Medieval Islamic Controversy between Philosophy and Orthodoxy: İjmâ' and Ta'uil in the Conflict between al-Ghazâlî and İbn Rüşd*, Leiden 1989, s. 52-82; Yusuf İşıckı, *Kur'an'ı Anlamada Temel Problem: Tevil*, Konya 1997, s. 19-60; Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *et-Tefsîr ve't-te'vil fi'l-Ķur'ân*, Amman 1416/1996, s. 21-35; I. Poonawala, "Ta'vil", *El²* (İng.), X, 390-392.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

□ FIKIH. Fıkıh usulünde te'vil, "bir sözün bir delilden hareketle zâhir anlamının terkedilerek taşıdığı diğer bir mânaya göre anlaşılması, kapalı lafızların açıklanması" mânasında kullanılmıştır. Terim olarak te'vil en yaygın tanımlarından birine göre lafzın bir delil sebebiyle mercuh ihtimale hamledilmesidir. Buna göre te'vil işleminde lafzın ilk akla gelen belirgin (zâhir) veya diğer anlamlarına baskın (râcîh) bir anlamı bulunmakta, fakat bir delil dolayısıyla bu anlam bırakılarak lafzın muhtemel olmakla birlikte akla hemen gelmeyen veya râcîh olmayan diğer anlamı esas